

УДК 016:94:[321+323.272](477)“1917/1921”]-047.37

Валентина Жовтобрюх,

науковий співробітник,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна

e-mail: zhovtobruhvalentina@gmail.com

Зоя Шарикова,

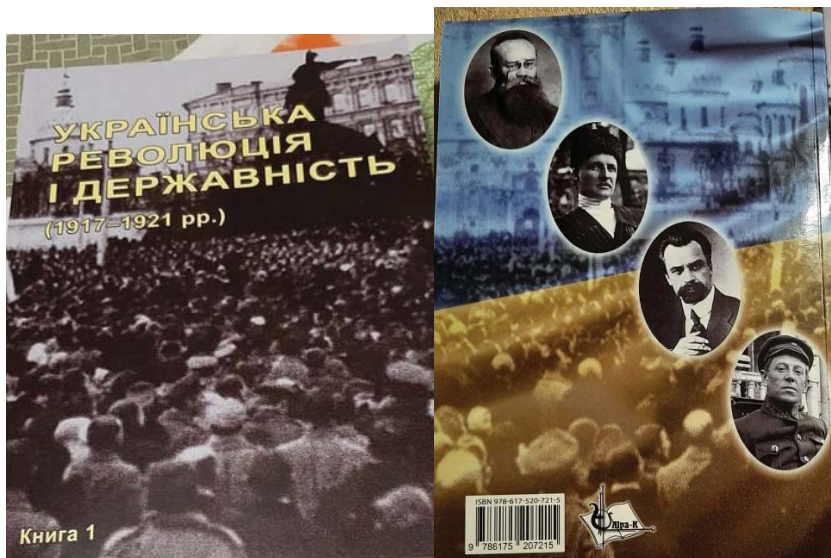
керівник пресцентру,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна

e-mail: ozashar@gmail.com

УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ І ДЕРЖАВНІСТЬ 1917–1921 РР. У СВІТЛІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОГРАФІЇ

Важливою інформаційно-джерельною базою для вивчення української історії, науки та культури є бібліографічні покажчики, отож вихід у світ науково-бібліографічного видання «Українська

революція і державність (1917–1921 рр.) у двох книгах¹⁶ засвідчує новий крок у справі освоєння, систематизації та впорядкування книгознавчої інформації з означеної проблематики. Згадана праця – це результат плідної наукової роботи колективу відділу національної бібліографії¹⁷.

1 листопада 2024 р. в Українському Домі, в приміщенні кризового медіацентру, відбулась презентація цього видання, яка переросла в публічну дискусію на тему «Українська революція і державність у світлі національної бібліографії», в якій взяли участь: завідувач кафедри етнології та краєзнавства історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор історичних наук, проф. Валерій Капелюшний; завідувачка відділу джерелознавства новітньої історії України Інституту української археографії та джерелознавства імені М. Грушевського НАН України, доктор історичних наук, проф. Валентина Піскун; керівник проекту, науковий редактор, завідувач відділу національної бібліографії Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, доктор філологічних наук, проф. Сидір Кіраль. Модератор заходу – кандидат історичних наук, доцент кафедри інформаційних комунікацій Київського столичного університету ім. Б. Грінченка, координатор Українського кризового медіацентру Ігор Стамбол.

Науково-бібліографічний показчик представив проф. С. С. Кіраль. Він, зокрема, зазначив, що це видання відображає ту історичну епоху, коли було започатковано реєстрацію української друкованої продукції, зроблено перші кроки щодо організації бібліографічної справи на державному рівні. Саме в цей час було створено відповідні наукові інституції (за Центральної ради – бібліотечно-архівний відділ при Міністерстві народної освіти, за гетьмана Скоропадського – Управління друку при Міністерстві внутрішніх справ, а в роки Дирек-

¹⁶ Українська революція і державність: (1917–1921 рр.): наук.-бібліогр. вид. : [у 2 кн.] / [С. С. Кіраль та ін. ; редкол.: Л. А. Дубровіна та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ : Ліра-К, 2024. Кн. 1. 2024. 654 с. ; Кн. 2. 656 с.

¹⁷ Уклад.: В. Гоїнець, Л. Ковінченко, Л. Лісовська; при підготовці остаточного варіанта брали участь С. Дзюбич, Т. Корольова, О. Давидович, І. Лиханова; бібліограф. ред. Л. Новосолової, техн. ред. Е. Євженко.

торії – архівно-бібліотечний відділ при Раді народних міністрів). Бібліографії особливо великого значення надавав М. Грушевський, який ставив конкретні завдання перед новоствореною Національною академією наук, зокрема щодо укладання хронологічних та систематичних покажчиків, запровадження спеціального реєстраційного «Літопису». У подальшому з'являлися нові інституції, що забезпечували розвиток бібліографічної справи: Національна бібліотека (нині Національна бібліотека України ім. В. Вернадського), Книжкова палата, а згодом – Український науково-дослідний інститут книгознавства, державні видавництва. Отож 1917–1921 рр. можна вважати й періодом утвердження державних засад для подальшого розвитку української національної бібліографії.

Проф. С. Кіраль наголосив на тому факті, що по суті презентоване бібліографічне видання реально продовжує попереднє¹⁸, куди увійшло 6 848 бібліографічних записів (описи книг, брошур, авторефератів дисертацій, журнальних статей, тез, рецензій тощо) за період із 1917 до 2000 р., тобто за 83 роки. Презентований нині покажчик містить бібліографічні описи праць із зазначеної проблематики, які надійшли до фондів НБУВ із 2001 р. до 1 березня 2019 р., у тому числі науковців із діаспори, за 17 років (разом 6614 записів). Як бачимо, за кількістю записів та хронологічними рамками наукова активність стосовно дослідження цієї важливої проблеми очевидна й переконлива щодо її актуальності. Повнота записів, на жаль, не залежала від укладачів (не всі видавництва, особливо обласні, районні, дотримуються Закону про надсилання до НБУВ обов'язкового примірника): як свідчать два допоміжні покажчики, зауважив науковий редактор С. Кіраль, *de visu* опрацьовано 459 періодичних та продовжуваних видань (у тому числі білоруських та російських, польських), а також матеріали різноманітних альманахів, збірників, матеріали конференцій (разом 357 позицій).

Структура презентованого покажчика суттєво відрізняється від попереднього видання. Найперше, розширено хронологічні межі Української революції до 1921 р., хоча в останні роки чимало

¹⁸ Українська революція і державність (1917–1920 рр.): наук.-бібліогр. вид. / [уклад.: А. Л. Панова та ін. ; наук. ред. В. Ю. Омельчук] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ : НБУВ, 2001. 803 с.

істориків схиляються до думки (зокрема, так вважає й присутня на презентації проф. Валентина Піскун), що ці рамки мають охоплювати 1914–1923 рр., оскільки вони відповідають національному погляду на цю подію і не є вислідом російської історіографії¹⁹.

По-друге, у цьому покажчику сім розділів замість шести, до того ж укладачі з метою полегшення наукового пошуку відмовились від докладної рубрикації в кожному із них, яка є в попередньому виданні. Уся тематика рубрик та підрубрик представлена в предметному покажчику, якого раніше не було. Частково (за винятком назви «Загальний розділ») або повністю змінено також і назви розділів, із урахуванням доробку вчених із певної проблематики. У підсумку маємо такі: Вступна стаття. *Українська революція і державність 1917–1921 років у дослідженнях істориків: терміни, концепції, джерела*. Від укладачів. **I.** Загальний розділ. **II.** Доба Української Центральної Ради. Українська Народна Республіка. **III.** Українська держава Павла Скоропадського. **IV.** Директорія Української Народної Республіки. **V.** Західно-Українська Народна Республіка. Акт злуки УНР і ЗУНР. **VI.** Війна за українську державність з більшовицькою Росією. **VII.** УНР та антибільшовицький Білий рух.

На відміну від попереднього видання, усі довідкові видання, енциклопедії, тематичні довідники, путівники, біобібліографічні словники, які містять відомості з досліджуваної теми, зокрема, про діячів української революції, відображено в кожному розділі, а також у предметному покажчику.

Цінність будь-якого бібліографічного посібника (наукового особливо), на чому акцентував проф. С. Кіраль, вимірюється наявністю допоміжних покажчиків, які, власне, є своєрідним навігатором у царині бібліографічної інформації. У презентованому виданні їх шість (у попередньому – чотири): Іменний, Хронологічний, Предметний, Географічний, Алфавітний покажчик періодичних та продовжуваних видань, Алфавітний покажчик використаних альманахів, збірників та матеріалів конференцій. Крім цього, подано

¹⁹ Див.: Реєнт О. П., Великочий В. С. Українська революція: сучасний вітчизняний історіографічний дискурс : монографія. Київ – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2024. 396 с.

Список скорочень, а також укладений керівником проєкту «**Ресстр власних назв** та їх написання доби Української революції (1917–1921) (органи влади, політичні партії, громадсько-культурні організації, збройні формування, рухи, події та ін.)». Нагальна потреба останнього полягає в тому, що і в публікаціях, і в анотаціях до різного роду видань є чимало розбіжностей щодо написання тих чи інших назв державних структур, громадсько-культурних організацій, збройних формувань і т. ін. Консультування з фахівцями Інституту української мови АН України з цього приводу зоставалось здебільшого відкритим у питанні правопису, а тому довелося подавати різні написання, зважаючи на авторське право. Зрештою, як сподівається доповідач, надалі дослідники вже зможуть обирати найбільш оптимальний варіант щодо написання тієї чи іншої назви.

Проф. С. Кіраль висловив щиру подяку колективу укладачів бібліографічного покажчика, авторові ґрунтовної історіографічної вступної статті проф. В. Капелюшному, рецензентам – докторці історичних наук, проф. В. Піскун, докторові історичних наук В. Скальському, консультанту докторові історичних наук І. Гиричу, директору київського видавництва «Ліра-К» В. Зарицькому, який коштом видавництва подарував життя цьому покажчику, оскільки дорога до його появи (остання редакція підготовлена ще 2020 р.) в силу різних обставин тривала майже 4 роки.

Дискусію продовжив проф. В. Капелюшний. Науковець назвав головні відмінності між обговорюваним покажчиком та виданням 2001 року. Як позитив відзначив змінені хронологічні рамки, виокремив і обсяг покажчика, який видано у двох книгах, висловив цікаві міркування з приводу деяких дискусійних питань з означеної проблематики. З особливою приємністю вказав на відсутність у презентованому дослідженні розділу «Українська радянська соціалістична республіка», що засвідчує науковий та прогресивний підхід укладачів до цього питання з погляду проблематичності виокремлення такого, так би мовити, «державного» (а по суті окупаційного) утворення взагалі. В. Капелюшний зазначив, що згадана республіка не мала фактичних державних кордонів, фінансової системи, власної армії, національної символіки, а отже, не було й державності як такої. Тож цей термін не можна вважати коректним стосовно

існування на той час української державності, як і в контексті національно-визвольного руху українського народу. Зрозуміло, що цей період в історії України треба вивчати, однак, на справедливую думку проф. В. Капелюшного, його варто тлумачити як період особливого радянського устрою, але аж ніяк не період формування національної державності. Тому цілком закономірним є те (і це, на думку промовця, заслуговує схвальної оцінки), що в покажчику з'явився VII розділ про УНР та її зв'язки з антибільшовицьким Білим рухом. Знаний дослідник цієї проблематики звернув також увагу й на позитивні зрушення в самій історичній науці, зокрема на використанні дослідниками не заангажованої термінології з її емоційно-ідеологічним забарвленням, що мало місце в попередньому виданні: «гетьманщина», «скоропадщина», тут функціонують цілком коректні «гетьманат», «Українська держава Павла Скоропадського» тощо.

Відповідаючи на запитання модератора заходу І. Стамбола стосовно дискусійних тлумачень історіографічних термінів, проф. В. Капелюшний аргументував доцільність розширення хронологічних рамок поняття «Українські національно-визвольні змагання» на період від 1914 до 1923 року, коли ширився рух українського народу за незалежність. Водночас період 1917–1921 років є апогеєм національно-визвольного руху, тому видається логічним іменувати ці хронологічні рамки терміном «Українська революція», як вважають і більшість істориків.

Грунтовний виступ докторки історичних наук, проф. В. Піскун вирізнявся притаманною їй полемічною загостреністю, оригінальною актуалізацією минулих подій у контексті сьогодення. Науковиця відзначила наукову вигідність та своєчасність появи презентованого видання, висловила вдячність укладачам-бібліографам, що зібрали й систематизували такий розрізнений матеріал. Проф. В. Піскун наголосила на особливій цінності допоміжних показників, кількість яких у цьому виданні збільшена з чотирьох до шести, що дає змогу науковцям прискорити та полегшити пошук необхідної інформації. Професорка підкреслила важливість дотримання послідовності в уживанні історіографічних термінів і понять, критично висловила щодо терміна «національно-визвольні

змагання», оскільки слово «змагання», на її думку, не відтворює справжньої суті народного спротиву імперському тиску й поневоленню українців. Точніше характеризує цей період термін «національно-визвольна боротьба», зважаючи ще й на небувалу активність українського народу в його прагненні вийти з імперії в контексті солідаризації з іншими поневоленими народами, що долучалися до визвольної боротьби та створювали в період Української революції свої незалежні держави.

Торкаючись дискусійного питання про хронологічні межі Української революції, проф. В. Піскун висловила думку, що коректним визначенням верхньої межі варто вважати березень 1923 р. Вона аргументувала це тим, що, по-перше, у період 1921 р. поняття революції стосувалося винятково Наддніпрянщини; по-друге, саме у березні 1923 р. територія України була вчергове поділена між Польщею та Російською імперією. Саме березень 1923 р. є межею, що показує, як переможці можуть поділити територію переможеної держави. Ораторка доречно нагадала слова зі статті військового діяча минулого століття М. Крата «Горе подужаним»: якщо ми не матимемо своєї потужної національної армії, ми ніколи не зможемо протистояти тим, хто буде бажати нас розділити.

Промовиця висловила цікаві міркування і щодо історичних закономірностей, які загалом існують у суспільстві, історії й природі, та їх проявів у нашій боротьбі з сучасною російською імперією. Адже вона, імперія зла, слушно наголосила В. Піскун, не зникла, бо насправді відбулася плавна конвергенція совєтської імперії в оновлену рашистську, яка фізично й ментально не може існувати без України, її історії та людності. За цих умов боротьба за українську ідентичність є надзвичайно важливою. З цього приводу доповідачка згадала маловідомі праці українського історика, класичного філолога, проф. Українського педагогічного інституту в Празі, вихідця з Черкащини Ф. Слюсаренка (1886–1958): брошуру «Про державний лад» (Петроград, 1917. 73 с.) та статтю «Розпад Росії і організація національних сил», оприлюднену у віденському часописі «Воля» (1920. Т. I. Ч. 6. С. 241–247), у яких автор безспідставно стверджує: гарантом існування незалежної України може бути лише наявність сильної

української армії²⁰. Тому й створення та обговорення цінних наукових праць, до яких належить і презентований бібліографічний покажчик, можливе лише завдяки героїзму та стійкості нашої національної армії.

Підсумовуючи дискусію, І. Стамбол ще раз наголосив на науковій цінності презентованого у двох книгах бібліографічного покажчика «Українська революція і державність (1917–1921 рр.)», який, на його глибоке переконання і як історика, і як пересічного читача, стане надійним орієнтиром у безмежному світі наукових праць та допоможе поглибити дослідження складного і важливого періоду української історії.

²⁰ На жаль, праці Ф. Слюсаренка не описано у згаданих двох покажчиках. — С. К.